

ПРИЛОЗИ БИОГРАФИЈИ ЖИВОЈИНА ЖУЈОВИЋА*

1

Две необјављене молбе Министарству просвете Србије

Живојин Жујовић два пута је губио стипендију српске владе док је био у Русији на школовању. Први пут кад је маја—јуна 1863. године прешао из Петроградске духовне академије на Петроградски универзитет, с образложењем да је дужан по закону да слуша богословске науке. Ипак му је Министарство просвете вратило стипендију, 16. јула 1864.¹ Други пут је остао без стипендије из много озбиљнијих, политичких разлога. Чланком „Словенски југ“ Жујовић је први пут скренуо на себе пажњу царске полиције због оштре критике прилика у Србији. Полиција је захтевала од уредништва револуционарно-демократског часописа „Современник“ да јој достави име аутора. Председник Цензорског комитета ујозорио је све цензоре да обрате „нарочиту пажњу на сличне чланке Жујовића у случају да се поднесу цензури“.² Међутим, пошто је Жујовићу стипендија одузета тек 1864. године, овај чланак није био непосредан повод за такав поступак владе у Београду, иако су савременици, међу њима и Светозар Марковић,³ тако мислили. Непосредан повод за одлуку министра просвете Косте Цукића о укидању стипендије била је сарадња Жујовића у женевској „Слободи“, коју је издавао ондашњи опозиционар владавини кнеза Михаила и његових министара Владимир Јовановић.

Кад је изишао први број „Слободе“, Јовановић је послао Жујовићу два примерка и своју брошуру „Србенда и готован“. Петроградска полиција случајно је дознала за то и обавестила

* Успомени на др Младена Вукомановића, драгог пријатеља и колеге, аутора биографије и приређивача „Сабраних списа“ Живојина Жујовића, посвећујем овај рад.

¹ Младен Вукомановић, Живојин Жујовић, Сабрани списи, 1, Београд 1974, 20.

² Современник, 1863, июнь, 259—274; Сабрани списи, 2, Београд 1977, 124—142; приредио Виктор Г. Карасјов, превео Слободан Мандић.

³ Светозар Марковић, Целокупна дела, II, Београд 1987, 52: Отворено писмо г. Матићу.

београдску владу. Њој су чињенице о сарадњи Жујовића са политичким емигрантом Јовановићем биле довољне да му ускрати, 27. октобра 1864, даље слање стипендије, с образложењем да „уместо да цело своје време употреби на науке одржава везе с људима који су противници владином правцу, чиме је показао да не заслужује уживање правитељственог благодејанија“.⁴

Нашавши се поново у материјалним тешкоћама, јер написи у руским либералним листовима нису били довољни за живот, Жујовић је прекинуо сарадњу у „Слободи“ и преписку с њеним уредником, а пазио је и на садржај чланака, које је објављивао у руској штампи. Обратио се поново Министарству просвете, 5. маја 1865, с молбом да му се опет додели благодејаније, обећавши да ће посветити све своје снаге искључиво науци и личном развоју. Писао је и митрополиту Михаилу да му у том погледу помогне. Министарство просвете решило је да му додели стипендију у износу од 300 талира годишње, почев од 21. октобра 1865, кад је решење потврдио кнез Михаило.⁵ Министарство просвете послало је Жујовићу благодејаније за шест месеци, од 1. новембра 1865. до краја априла 1866, укупно 1800 гроша пореских.⁶ Добивши новац, Жујовић је захвалио министру просвете Кости Цукићу овим писмом:

Шиљући Вам квиту на получењу послато ми управљајемим Вами министарством те части правитељственог благодејанија, која ми припада за шест месециј и десет дана, почињући од 21. октобра текуће, па до 1. маја идуће године, ја узимам слободу једновремено с овим казати неколико речи, које нека буду моим одговором на то писмо Министарства народне просвете, које ме је известило о милостивом решењу Његове Светлости нашег Господара и Књаза, решењу, по коме је мени не само повраћена, него и увећана правитељствена стипендија ради довршења мог универзитетског образовања. Мој одговор ја сводим у ово неколико речи: с чувством најдубље благодарности ја ћу се свагда сећати ове високе милости к мени са стране Његове Светлости и у исто време употребићу своје старање, да испуњавајући препоруку учињену ми Министарством народне просвете, будем достојан како високе милости нашег Господара, тако и благовољења к мени Министарства народне просвете.

У Петрограду
17 Новембра 1865 год.

Правитељствениј стипендијант
Живоин Жујовић⁷

⁴ Архив Србије (АС), Министарство просвете (МПс), 1866, II 299; В. Г. Карасјов, Живоин Жујовић и Владимир Јовановић, Зборник за друштвене науке МС, 1966, 43, 114—117.

⁵ АС, МПс, 1866, II 299; Мл. Вукомановић, нав. д. 29.

⁶ АС, МПс, № 3570, 28. X 1865, IV 905½. Стипендија, у страниј монети, пошто Србија није имала свој ковани новац нити новчанице, послата му је у посебном кожном савијутку, и то 64 дуката и 4 руска цванцика, с тим да по примитку пошаље признаницу.

⁷ АС, МПс, № 4183, 27. XI 1865, IV 905½.

Жујовић је тражио и добио сагласност Министарства просвете да може прећи на неки немачки универзитет. Обавестио је Министарство, 11. марта 1866. године, о свом доласку у Минхен. Тамо је активно учествовао у раду омладинске дружине „Завера“, основане у лето 1866;⁸ њени чланови били су владини питомци Милосав Миловановић, Урош Кнежевић, Настас Петровић и Лазар Протић, затим Јован Павловић, будући уредник „Панчевца“, и други. Од оснивања до 10. априла 1867, „Завера“ је одржала низ седница, на којима су се њени чланови, уместо ранијих романтичарских прилога из књижевности, бавили друштвеним проблемима. Милосав Миловановић читао је свој рад „Упоредно објашњење система Ласала и Шулце-Делића“, Урош Кнежевић „О животу и задатку народа српског“, а Јован Павловић „О животу и задатку народа српског у аустријским земљама“.⁹ Јован Павловић одржао је и предавање „О непроизводном и производном раду“, а у „Матици“ 1866. грмео је против „династија“, „кабинета“, калуђера и попова, власника сваке врсте, уз жељу за пуним, кореним преображајем натрале „маторе Европе“ на основу правих народних и човечанских интереса.¹⁰

Поред проблематике која се тиче будућности српског народа, чланови „Завере“ читају и користе радове Ласала, Шулце-Делића, Луја Блана, Адама Смита, у њиховом речнику јавља се и једна нова реч — пролетаријат. У овој омладинској дружини читају се и предавања из природних наука („О електрицитету“), али и о савременим достигнућима у примени науке у производне сврхе („Хемијско земљородство“).¹¹ Из оскудних новинских извештаја не види се лично Жујовићево учешће у раду „Завере“, али и наведени подаци показују у ком правцу се кретало политичко и друштвено интересовање савременог младог српског поколења, па и самог Жујовића. Иако је „Завера“ пре свега била друштво словенских студената у Минхену, она је примала на своје састанке и студенте несловенског порекла, па их је, поред гостију из Србије, Војводине, Бугарске, Чешке и Пољске, било и из Румуније, Немачке, чак и Шведске.¹²

⁸ Застава, 29. XII 1866, 93, 2.

⁹ Србија, 29. IV/11. V 1867, 18, 71—72: У Минхену, 10. апр. (Извештај о раду друштва „Завере“). Постојала је намера да се предавања У. Кнежевића и Ј. Павловића, чија је главна мисао била иста — српски народ треба цео да се ослободи и уједини — штампају као посебна књижица о трошку фонда Уједињене омладине српске.

¹⁰ Јован Скерлић, Омладина и њена књижевност, Београд 1925, 202.

¹¹ Иако није познато да ли је ово предавање одржано за боравка Жујовића у Минхену, од 11. марта 1866. до октобра исте године, може се претпоставити да је оно његов прилог раду дружине „Завере“, јер је познато да је редовно слушао предавања професора Јустуса Либиха и да се посебно одушевљавао његовим делом „Хемија у њеној примени к земљорадњи“.

¹² Србија, 6/18.V 1867, 19, 75—76: Извештај о раду друштва „Завере“ (свршетак).

Из друге необјављене молбе Живојина Жујовића и његових другова министру просвете Кости Цукићу, сазнајемо прави разлог одласка из Минхена у Цирих, на даље студије:

Нисмо у стању да одређено одговоримо на писмо ваше од 11-ог т. м. № 1481.¹³ Војено маневрирање у Германији свршава се на такав начин, да није могуће предвидети ни такву опасност, која се може догодити кроз два три дана. Ово произлази отуда, што се станови војени држе под најстрожијом тајном. Но судећи с једне стране по телеграмима, који зборе да Гарибалди са својим добровољцима намерава прећи преко Тирола у Минхен, и гледајући опет с друге стране, како Пруси освајају средње немачке државе једну за другом, ми наодимо да положај наш сада није сасвим безопасан.

Даље кад погледамо и на то, да професори наши јако хитају да што пре заврше своја предавања и бачке испите, као и на то да они сами изјављују „да ће тешко свршити своја предавања“, ми држимо да ће изучавање наше бити нарушено. К томе кад се јошт придода и краљева наредба, која би објављена пре 5—6 дана и по којој се има сакупити 30000 војника из оних, који су рођени у годинама од 1834 до 1842 год. држимо, да ће нам изучавање спречено бити већ и с тога, што већи део ученика спада у те године.

Према овоме наодимо да је свакојако нужно, ма куда се окренули, да нам се пошље попутнина заједно с благодејанијем, јер се доцније могу затворити путови, као што је већ на многим местима прекинут обрт.

20-ог Јунија 1866 год.
У Минхену

Живоин Жујовић
Милосав Миловановић
У. Кнежевић
правитељствени питомци.¹⁴

Министарство просвете обавестило је Милисаву Миловановића о својој сагласности да се сваком од њих, услед околности наведених у писму, пошале тромесечно благодејаније (за јул, август и септембар), као и путни трошак да оду на други универзитет у Немачкој или Швајцарској „према потребама својих наука“.¹⁵

2

Полемика са професором Јоханесом Шером

И у Цириху, где је стигао 28. октобра 1866, Жујовић активно учествује у оснивању „Словенског скупа“,¹⁶ студентске дружине

¹³ Концепт овог писма министра просвете Косте Цукића није сачуван.

¹⁴ АС, МПс, № 1617, 25. VI 1866, IV 905½. Писмо је написано руком Уроша Кнежевића, али Жујовић га је први потписао.

¹⁵ АС, МПс, № 2442, 17. VIII 1866, IV 905½.

¹⁶ Име ове омладинске дружине различито се наводи у савременој штампи: „Словенски скуп“, „Словенско друштво“ и „Словенски збор“.

која је имала више од шездесет чланова, Срба, Руса, Пољака, Чеха, Словенаца. За председника био је изабран Павле-Паја Миљков из Вршца, који је говорио на оснивачкој седници.¹⁷ Ова дружина прогласила је своју спремност да се бори за јединство Словена и да помогне ослобођење и уједињење Јужних Словена.¹⁸ Аустријска обавештајна служба сумњичила је Светозара Милетића да је умешан у њено оснивање.¹⁹ Није нимало чудно што је аустријско-мађарска полиција будним оком пратила рад српских и словенских дружина. Словени, који су живели у Швајцарској, саставили су сталан одбор, чији је задатак био потпомагање ослобођења словенских племена од варварског јарма, и уједињење свих Словена. Требало је да тај одбор буде у сталној вези са Словенским комитетом у Петрограду и да оснује лист за одбрану интереса свих словенских народа, а за који би се прикупљали новчани прилози међу свим Словенима. Први задатак словенског одбора у Швајцарској требало је да буде помагање устанка у Бугарској, и то не само новчано, него и наоружаним четама.²⁰

У Цириху школске 1866/67. године поред Живојина Жујовића на разним факултетима Универзитета школовали су се Стеван Поповић-Црни, Александар Катанић (умро је у Цириху), Бура Љочић, Павле-Паја Миљков, Атанасије Вучковић и Алекса Кнежевић, пријатељи Светозара Марковића из „Српске општине“ у Петрограду, Јован Бадемлић, Пера Велимировић и други.²¹

Овде је Жујовић слушао и предавања професора Јоханеса Шера, аутора познатог дела „Историја књижевности“. На часу политичке историје, 8. фебруара 1867, предавач је, без икакве аргументације, тврдио да су „Црногорци разбојници и по рођењу и по занату“. То је, наравно, веома огорчило српске студенте, међу којима је био и Жујовић; одлучили су да одговоре полемичким чланком. У бернском социјалистичком листу „Bund“-у, позвали су Шера, 11. фебруара, да своје мишљење о Црногорцима „изрази мало јасније и тачније“. Пошто је Шер истог дана на предавању поновио свој суд о Црногорцима, Живојин Жујовић је, у име „Словенског скупа“, написао чланак „Историк Ј. Шер и Црногорци“, који је објављен најпре у „Застави“,²² а затим, у преводу на немачки, 25. марта 1867, и у „Bund“-у.

Полемиси су се прикључили и минхенски другови Живојина Жујовића; „Завера“ је и са своје стране упутила писмо Шеру, после обавештења које су њени чланови добили од „патриотских другова“ на школовању у Цириху. Замерили су Шеру на веома

¹⁷ Застава, 13. XI 1866, 77, 4: Из Цириха (у Швајцарској); Исто, 23. XI 83, 3—4.

¹⁸ Застава, 20. VIII 1867, 79, 3: Нови Сад, 18. августа.

¹⁹ Никола Петровић, Светозар Милетић и Народна странка, грађа 1860—1885, I, Сремски Карловци, 1968, 355, 365.

²⁰ Застава, 20. VIII 1867, 79, 2: Нови Сад, 18. августа.

²¹ Архив САНУ, бр. 11721: Циришка бележница Николе Пашића.

²² Застава, 4. и 8. III 1867.

презривом изражавању о Црногорцима, које је још назвао и разбојницима, што не приличи ниједном народу, а камоли једном честитом народу. Смешно је, заиста, писали су минхенски студенти, кад људи који се непрестано позивају на „немачку темељитост“ говоре о стварима које никако не познају, па тиме обелодањују своје крајње незнање. Пошто се они већ неколико година баве у средини немачких катедара и међу „ученим светом“, па све лажи које произлазе из болесног мозга прате будним оком, нису ни очекивали од њега ништа боље, него да се као и његови учени другови својим „темељитим разлозима“ исто тако изрази о Црногорцима. Јер немачко знање мора свој *circulus vitiosus* свуда да умеће, докле простор немачке „собне учености“ досеже.

„Завера“ је сматрала својом најсветијом дужношћу да се енергично супротстави свим нападима на свој народ, било у науци било пак физичком силом и да их свим расположивим средствима одбије. То је разлог њиховог писања професору Шеру. Иронично су приметили да је он, неком приликом читао у „Klatsch“-у (каких листова има тушта и тма божја у Немачкој — примедба чланова „Завере“) да су Црногорци ово или оно село опљачкали, овај или онај предео опустошили. Као немачки културни историчар, Шер је из најчистијег извора извукао какву белешку да је кадгод у предавањима употреби. Узрок што Црногорци пљачкају и пустоше написао је стереотипски, као што га траже и све немачке „собнонаучне“ главе — а priori, па по томе је почастио Црногорце придевом „разбојници“.

Чланови „Завере“ упитали су Шера да ли познаје црногорску историју, да ли му је познато њихово стање и какав је њихов циљ. И поред све његове немачке темељитости, они морају да га поуче у том погледу. Јер кад би он то знао, не би почастио Црногорце придевом „разбојници“. Народ који стални и вечни бој бије за своју слободу и независност не заслужује да се назове разбојнички, тим пре што тај народ поштује и уважава сав свет.

Храбри и честити Црногорци, пишу Шеру српски студенти у Минхену, већ 747 година воде борбу, али не за пиво, као што то чини „културни народ“ у чијој средини они живе, него против Турака, који хоће да им угасе слободу и независност. Упоредивши немачки културни народ, који се васпитава и живот проводи у *пивницама*, и Црногорце, који се „за крст часни и слободу златну“ боре и крв потоцима лију, минхенски студенти дошли су до закључка да се одмах види колико је измакао црногорски од немачког „културног“ народа. Па ипак „темељито“ научени синови сладострастног народа хоће да пребију штап над народом коме су љубав и чежња за слободом и независношћу још од његовог настанка постали највише и најсветије животно начело. Лако је разумљиво, дакле, што црногорски народ мора изгледати као варварски кад се над њим надноси западњачка цивилизација.

Чланови „Завере“ очигледно критички се односе према тековинама градске, буржоаске културе и начина живота. „Цивилизација“ са гледишта западњачког за њих значи „table d'Hôte, diner, café chantant, Maskenbälle, Redouten-Carnevals, Perücken, Monocles, Quadrillen, Ouverturen, Semiramis, Pots pouris из 'Африканке', 'Domino' и 'Piquet'“. Ти, најглавнији елементи западњачке цивилизације не налазе се у Црној Гори и на Истоку, јер се тамо сматрају као отров за друштво, од кога страда и пропада цео Запад; та цивилизација треба да уступи место човечној цивилизацији коју заступају словенски народи. Чланови „Завере“ мрзе такву цивилизацију, која би отровала и утукла њихов млади али чисти народни живот; радије ће је оставити Немцима да се крепе њеним животним извором.

Српски студенти у Минхену замерили су Шеру што ратне намете, који се свуда виде, увршћује у „разбојништво“ кад је реч о Црногорцима. Они су подсетили „високопоштованог г. професора“ да се такви намети по праву победника одобравају; кад би се они свуда уврстили у разбојништво, онда не би било ниједног народа коме се не би приишо назив „разбојника“. Пруси би били највећи разбојници на свету, јер су, како је Шеру познато, у прошлом рату²³ највеће намете ударили на крајеве које су освојили. И опет се ником не допада да Прусе зове „разбојницима“. Према томе, треба ли и Црногорце сматрати за разбојнике, кад после жестоких бојева с Турцима ударе на њих намет. Поједини, пак, случајеви разбојништва и плачкања дешавају се не само у Црној Гори, него и у „културним“ државама, и то много чешће, па још од личности у плазе-рукавицама.

На крају минхенски студенти позвали су професора Шера да њихово писмо прими као савет за његова будућа предавања. Писмом не смерају ништа друго до једино желе да изнесу јавности истину, а да уклоне грубе заблуде које је он изнео или из незнања или из превиђања, али у сваком случају на штету многохваљене „немачке темељитости“. У интересу праве цивилизације било би кад би професор Шер примио њихов савет и у своје срце уписао истине наведене у њиховом писму. Јер, доиста, ништа друго неће славу немачког „знања и темељитости“ тако понизити као глупа постојаност основана на голим појмовима, особито кад је савршено јасно да су исти лажни и засновани на заблудама. Стара изрека *Ergare humanum* тиче се и високоучених немачких професора.²⁴

Како је чланак Жујовића био објављен са потписом Виталис Ж. то је послужило Шеру да оспори у „Bund“-у, 28. марта 1867, право Жујовића да се назива његовим студентом, пошто међу студентима Политехнике и Филозофског факултета нема лица тог имена. Називајући Жујовића ускоком на његовим

²³ Рат Пруске са појединим покрајинама за уједињење немачког народа.

²⁴ Световид, 12. III 1867, 29, 2—3: Минхен, 3. марта 1867.

предавањима, Шер је поновио ранију тврдњу о Црногорцима, опет без аргумената. Пошто је његов одговор био написан арогантно и потцењивачки, он је још више озлоједио чланове „Словенског скупа“, а и самог Жујовића.

Жујовићев чланак у „Bund“-у објављен је у нешто сажетом облику у Андрићевом листу²⁵ са малим уводом у коме се каже да су српски и словенски студенти тражили од Шера да опозове грдњу, коју је неправедно пришио црногорском народу, али се он није хтео осврнути, нити да чује њихове праведне молбе. Овакво понашање професора Шера није могло да се отрпи, те је један из словенског друштва у Швајцарској, Виталис Ж., упутио преко „Bund“-а писмо. „Световид“ је донео и одговор Шера, датиран 12. марта 1867. Занимљив је закључак „Световида“ да ће читаоци листа видети одговор културног професора који даје Јужним и Источним Словенима мрвице са свог препуног стола, као и уопште западњачки „дуноглавци“, с таквом надувеношћу да се не може поднети. Сарадник „Световида“ С...р обећао је да ће послати листу оружје ратујућих страна, ако се рат на том пољу понови.²⁶

3

Полемика о преустројству школа у Србији

После повратка у домовину у првој половини августа 1867, Жујовић је брзо стекао запажен углед у ондашњем српском друштву, посебно пак у омладинском покрету својим научним, публицистичким и јавним радом. Међутим, његова ишчекивања да ће постати професор Велике школе нису се испунила, иако се обраћао министру просвете, 16. августа 1867, с предлогом да постане заступник катедре енциклопедије права и статистике; а ако то није могуће да добије место писара у Министарству просвете, 21. септембра исте године. Кад је катедра филозофије на Великој школи остала упражњена, поново је молио министра просвете, 16. октобра 1867, да га препоручи професорима Велике школе као кандидата за то место. Овај став према Жујовићу дао је повода Љубену Каравелову, који је онда боравио у Београду као дописник руског либералног листа „Голос“, да наведе у једном допису као пример лоше политике београдске владе и случај Живојина Жујовића, васпитаника Петербуршке духовне академије, коме је влада дала место писара у Министарству финансија, иако се припремао за позив професора на Великој школи.²⁷

²⁵ Световид, 14. V 1867, 56, 1—2, С...р, Још нешто о г. Шеру професору историје на Циришкој великој школи.

²⁶ „Световид“ је врло мало сачуван, иако је дуго излазио; то се односи и на ово годиште тако да не можемо рећи да ли је Андрићев лист донео још нешто на ову тему.

²⁷ Михаил Димитров, Публицистиката на Любен Каравелов 1860—1869, София 1958, 368.

О угледу Живојина Жујовића у омладинском покрету сведочи писање „Србије“ у броју коме је био приложен оглас за његову књигу „Одабрани списи знаменитих писаца“:²⁸ „Обраћамо пажњу читалачког света а нарочито омладине на књижевни оглас приложен данашњем броју 'Србије'. Г. Жујевић је за кратко време својим вештим пером стекао приличног познанства код нас а и на страни код Руса док се тамо бавио. Предузеће његово само се препоручује и ми имамо тек да напоменемо, да ће успех његов осим моралне користи по књижевност нашу донети уједињеној омладини српској и материјалне користи. Утолико већа дужност за све пријатеље напретка да се заузму око овог врсног дела.“²⁹ Један дописник истог листа из Гуптрије предложио је, 12. јула 1868, да се поред списа Стојана Бошковића, Панте Срећковића и Алимпија Васиљевића, из фонда Уједињене омладине српске штампају и списи Живојина Жујовића, тј. дела приступачнија широким народним слојевима него „Богомили“.³⁰

Чланак Живојина Жујовића „Зар ни сад!“³¹ тачније завршни његов део у броју 28 „Србије“, дао је повода једном дописнику „Световида“, пошто је прочитао Жујовићев закључак о народним школама у поменутом броју, и пошто је пратио његов труд у овом питању и сагледао његове појмове, да му замери с чуђењем што у разлагању свог мишљења о свему што је Комисија за преустројство школа у Србији радила, није нашао места, или боље речено, није хтео много мислити да бар коју „мудру“ и о награди учитеља прозбори.

Дописник замера Жујовићу што није, говорећи о унапређењу школа, разматрао шири круг деловања учитеља, а кад је на питање о награди дошао, проговорио само две-три речи, и то, ко би се надао: „Какви су учитељи, онака им је и плата, кад би они бољи били, ваљало би да им и плата буде боља, а овако ни једно ни друго не заслужује печатног разговора.“ Закључак из овога је да последње три речи показују учитељима шта они вреде по Жујовићевој оцени. Дописнику је било чудно што Жујовић тако лепо уме мислити о материјалном стању учитеља, о попу бинеџији, о попином меџдану на чутури итд.³² Уместо таквог кратког разлагања, питао је дописник, зашто Жујовић није вештије прозрео тренутно стање српских учитеља, па би увидео да је противречио, јер би боље

²⁸ Србија, 27. IV/9. V 1868, 34, 136: Огласи. Поменути оглас поновљен је и у бр. 35 и 36, 1/13. V и 4/16. V 1868, 140, 144; Сабрани списи, 1, 284—286.

²⁹ Србија, 23. III/4. IV 1868, 95: Различности. Као што се види из текста, уз овај број „Србије“ био је приложен посебан лист са Жујовићевим огласом.

³⁰ Србија, 16/28. VII 1868, 62, 237: У Гуптрији, 12. јула 1868.

³¹ Србија, 27. III/8. IV — 6/18. IV 1868, 98—99, 102, 106, 109—110; Сабрани списи, 1, 255—266.

³² У критикованом Жујовићевом чланку нема сличног помена; могу се учинити две претпоставке: прва, да је реч о неком његовом усменом казивању; друга, да се мисли на неки још непронађени његов напис.

и упутније било да је казао: каква је плата, онаки су и учитељи; каква им је плата онако и раде. Дакле, закључио је дописник, нека се боље награде учитељи, пак нека се од њих и више савршенство тражи.³³

У ствари, били су у праву и Жујовић и дописник „Световида“; материјално стање учитеља у ондашњој Србији нимало није било завидно. С друге стране, учитељи се нису посебно школовали за овај позив, већ су највећим делом били свршени гимназијалци и богослови, дакле без потребног стручног знања.

4

Полемика са Матијом Баном, „дошљацима“ и „туђинцима“

Чланак Живојина Жујовића „Срби дошљаци и староседиоци“³⁴ изазвао је живу полемику са људима око „Световида“, „Видовдана“ и „Јединства“, односно са режимским листовима. У њему он пише о једној, по његовој оцени, општој појави, наиме да се Срби у Кнежевини веома двосмислено понашају према Србима који долазе из разних потлачених српских крајева. Док се радо говори о раширењу Србије, велеважно упућује на Босну, Херцеговину итд., док је реч о српској величини и слави, онда су сви Срби „драга браћа“; међутим, кад они дођу у Србију, једва се трпе. Постоји различито понашање према Србима из разних српских крајева. Старосрбијанци, као раднички елемент, долазе у Србију због зараде; културно они стоје ниже од Србијанаца, смирени су пред њима, живе без икаквих претензија према њима и некако лакше подносе претензије Србијанаца према њима. Зато их ови симпатишу и не рогуше се на њих. Херцеговци су такође раднички елемент, трговци или надничари, бољи од старосрбијанског утолико што су овејани Срби, много више су сачували Српство од туђинских утицаја. Већином су поштени и трезвени и народ их радо прима. Босански трговци понашају се на исти начин, у Кнежевини раде као у својој домовини и као прави Срби не зазиру ни од чега и ни од кога. Код њих нема ни сенке било каквог сепаратизма; они живе у Србији као и њихова староседелачка браћа, од које се готово ничим и не разликују.

Дошљаци из Босне, који су се после Закона о пресељеницима населили у Шабачком, Подринском и Ваљевском округу, под утицајем турског варварства и општег сиромаштва, нерадо се баве тежим радовима. Ти пресељеници нису увећали радничку снагу у Кнежевини; то су већином потрошачи, а ниуколико произвођачи. Народ приписује њима и деморализацију мештана,

³³ Световид, 21. IV 1868, 47, 3: (М. И.), Лепница.

³⁴ Србија, 28. XI/10. XII — 29. XI/11. XII 1868, 457—458, 461; Сабрани списи, 334—339.

који су се њима придружили да би живели на туђ рачун, па стога јако рошће на владу због немарности према народним тегобама, које она може да отклони само да то хоће. Жујовић не прихвата да су све кривице које народ баца на досељенике сасвим оправдане, али да су доиста починили и чине доста зла — за њега је то непобитна чињеница.

Што се тиче става према Србима из Аустро-Угарске, Жујовић пише да прости народ не разуме тесно јединство које веже Србијанце са оностраном браћом, али истовремено нема никаквих антипатија према њима. Истина, назива их „Швабама“, но тиме само показује да се разликује од њих. Та разлика заиста постоји: аустријски Срби су културнији од оних који живе у Турској царевини; њихов живот има другачији облик него ли живот овострани њихове браће. Жујовић је мишљења да би се народ у Кнежевини врло лако понашао према аустријским Србима на исти начин као и према правим Немцима, Французима и другима, да га не веже с њима *језик* и *вера*. Ово двоје има такву снагу и тако делује на обојицу да је доста само да се састану па да се братски загрле.

Србијански варошани већ немају такав став према аустријским Србима; код њих реч „Шваба“ је готово ружна реч, што је несумњиво последица сложенијих односа србијанских варошана према аустријским Србима. Својом културом они су више деловали на варошане него на сељаке; пошто је културни утицај био и добар и рђав, природно се на крају нагомилало толико рђавих дејстава тих носилаца културе да је србијанским варошанима дојадило па су управо и заборавили на њихова добра дела. По Жујовићу, довољно је и овлаш погледати на историју узајамних односа овостраних и оностраних Срба па да се одмах схвати постојеће двосмислено понашање србијанских варошана према аустријским Србима. У прилог свом ставу, Жујовић подсећа на историју развитка бирократизма у Србији и на најјачу природну несагласност те форме државне управе са једноставним облицима србијанског живота, с којим се сукобио аустријски бирократизам. Као разлог таквог става, Жујовић наводи природну надмоћност аустријских Срба према овостраним Србима која долази од већег степена образовања и цивилизације; отуда и сасвим природно непријатно осећање код слабијег кад се бори с јачим. Жујовић налази да је једна друга околност од прворазредног значаја: Срби из Аустрије, сем оних који су одрасли у Кнежевини, нису ни најмање патриоти Кнежевине. Равнодушност аустријских Срба који прелазе у Кнежевину према српском народу огледа се најјасније у новој српској историји и, по њему, не подлеже никаквој сумњи. Она се није могла сакрити од србијанских варошана, тим пре што није никад престајала и не престаје и даље и што заједно с тим засеца у најнежније жице народног живота. Тим ставом Жујовић је хтео да обележи извесне последице поменуће равнодушности, односно карактер деловања аустријских Срба, нарочито интелигенције и надриинтелигенције.

Други разлог таквом стању Жујовић је видео у бирократској конкуренцији оностране и оностране српске интелигенције, која много доприноси узајамној мржњи те браће. Има таквих Срба, закључује Жујовић, и то интелигентних, који безусловно ишћушкују аустријске Србе из Кнежевине, сматрајући све што она има за искључиву сопственост Срба из Кнежевине. То је, по Жујовићевој оцени, разлог двосмислености према аустријским Србима и љубазности према Старосрбијанцима. Али то није довољно да се оправда двосмисленост према Босанцима. Према аустријским Србима треба узети у обзир исто правило као и према Босанцима, тј. да измета свуда има. Можда су Срби из Аустрије подоста зла учинили Србијанцима, али и добра. Без њих србијанска цивилизација не би се подигла до тог степена на коме се налази. Друго, нико не може оповрћи пријатељство аустријских Срба према Србијанцима, ако се они први узму у целини. Напротив, многи су, и то крупним својим дејствима, осведочили своје највеће пријатељство према Србијанцима. Жујовић додаје да је међу аустријским Србима који су прелазили у Србију вазда било много веома важних људи, који су били од велике користи својој новој домовини. Али, по његовој оцени, најважније је то што је Кнежевина Србија значити нешто тек у будућности, која је у идеји уједињења свих Срба у једно братско коло независности, слободе и самоуправе. Без тога они не могу опстати и вреде врло мало. И то треба сви да схвате.

На Жујовићев чланак веома опширно (четири наставка) одазвао се Матија Бан, шеф званичног Пресбирора; Жујовићев напис оценио је као „чудан појав у сваком обзиру“. Српској омладини главни је задатак духовно спајање свих Србаља, а Жујовић, члан Омладине, потанко анализира тобожња осећања антипатије мештана према оностраној браћи, и по социјалним квалитетима распарчава српски народ на поједине пределе. Бан пише да Омладина није променила своја начела, али Жујовић очигледно иде против њих; по томе он ће пре спадаати у „старудију“. Матија Бан разлиже да се појам патриотизма код савременика не сужава на поједине крајеве једног народа, већ се простира на сав народ. Жујовић то чини кад каже да аустријски Срби нису ни најмање патриоти Кнежевине Србије. Разумело би се, пише Бан, да је рекао нису патриоти Српства, али никако се не може схватити какав се другачији и особити патриотизам од Србина захтева у овом пределу, а какав у другом. Прави српски патриот или је свуда то или није нигде. Бан сматра да као што је Жујовић заостао за Омладином у народној тежњи исто тако је заостао и за најосновнијим појмовима XIX века о патриотизму. Али ова друга грешка природна је последица оне прве и показује необичну тескобу духа и ума.

У свом полемичком одговору Матија Бан се служи једним опробаним средством кад недостају прави аргументи. Конкретне Жујовићеве ставове о понашању Србијанаца према дошљацима

он цитира у препричаном облику, а онда их уопштава и полемише с њима. Он поставља питање каквим ће се чудом, пошто Жујовић бар на речима изјављује мишљење да се Српство уједини и кристалише око Србије, то кристалисање остварити кад он, србијански патриот, у новинама поручује околној браћи о различитом понашању према њима. Кад је Жујовић признао с једне стране да су дошљаци из Турске највише поштени и корисни Србији у економском погледу, а Срби из Аустрије да су јој користили културним и политичким условима с једне, а с друге стране ипак тврди да се мештани више или мање рогуше на све досељенике што долазе пре времена, онда сам открива да је то без разлога и себично, да овдашњи народ нема никакве привлачне снаге, никакве свести о свом политичком позиву, па да не може имати ни будућности, као што Жујовић на крају и сам каже да без уједињења Срби не могу ни опстати.

Ако таква несрећа постоји заиста, наставља Бан, тад се мора признати да Срби, особито досељеници из Аустрије, много трпе у Србији, и проводе мученички живот. Па опет никад се није могло прочитати да су се они јавно тужили на себичност Србијанаца; разумели су јамачно да себе ради не треба телалити о једној крвавој рани, не треба поткопавати поуздање околне браће у народ у Кнежевини, ни пред Европом одрицати јој најглавнију политичку способност. Они, дакле, нису схватили патриотизам à la Жујовић, па није ни чудо што их и Жујовић не схвата. Бан оставља јавности да оцени чији је патриотизам увиђавнији и Србији кориснији, посебно у пресудном тренутку за општу будућност Срба. Бан оцењује да код мештана ова ствар стоји сасвим другачије него што је Жујовић схвата, јер је овај веома застранио кад је своја уска схватања пришио целом народу, па сад хоће да га као апостол поправља, велећи му да његова мржња према Босанцима и аустријским Србима не ваља и не води га никаквој будућности. Ту апостолску мисију Жујовић је могао себи да уштеди; народу у Србији она није потребна, а браћи по околним крајевима, Бан ће рећи (критичар овде присваја себи право на мисију) шта је чиста истина у овој ствари а шта неразумно.

Бан квалификује као смешну ствар причу о разликама које се праве између браће староседелца и досељеника, кад је у Србији већа половина становништва ранији или скорији досељеник. Према статистичким подацима становништво Србије за 40 година скочило је од 500.000 на 1,200.000; то се не може приписати прираштају него досељавању. Српски народ, притиснут туђим јармом, вековима је у стању пресељавања, сваки дан се преплеће и мења, те је сасвим обична ствар видети чланове једне исте породице да живе у разним српским крајевима. Бан налази да је у тим жалосним околностима срећа што се може приписати крвној вези која од народа тако политички поцепаног још чини једну морално чврсту целину и јамчи будућност српском народу.

Матија Бан налази низ противречности у Жујовићевом напису. Он сматра да србијански варошани много боље разумеју своје интересе и имају више свести о својој будућности него што Жујовић мисли. Они знају да без браће из Аустрије не би било заната у Србији; они су донели бољи начин живљења, и желе да их се што више досели. Матија Бан је потписао свој чланак „Један досељеник“; природно је што одбацује конкретне Жујовићеве оцене о појединим категоријама досељеника. „Нама досељеницима“ — пише Бан — „довољно је то убеђење да ни грађанин ни сељак на нас на мрзи зато што смо досељеници, но да наравно морају мрзети све оне међу нама који би се показали неваљали, као год што и ми мрзимо све такве староседеоце. Зло се никоме не допада, а свак мора добро уважавати.“

Бан не налази другог основа што је Жујовић, по њему, заблудео у овом питању до у издевима „Шваба“, „Ера“, „Шијак“ итд. којим се у Србији означавају Срби из Аустрије, Херцеговине и Босне, али сматра да су ти надимци дугом употребом изгубили сваки непријатан појам, тако да их и сами досељеници користе. Сељак се може рогушити и на самог староседеоца из друге општине ако је у његовој општини добио један дан орања земље. По варошима може се десити да се овдашњи трговац рогуши на досељеничког због конкуренције, али он то чини и према таквом староседеоцу. Дакле, то су једноставно сукоби особних интереса, на које Жујовићев појам староседелаштва и досељеништва нема никаквог утицаја; таквих чињеница има у свакој земљи. Из њих само „болни умови“ могу изводити систем самоникле народне мржње, по провинцијама одређене. Кад би се такав систем у Србији прихватио као основан, онда би се он односио и на све друге народе, па би цело човечанство изгледало као састављено од дивљака, увек спремних да се зубима кољу. Бан истиче да друкчије мисли о српском народу, као и о човечанству, па од Српства у Кнежевини одсудно одбија наметнуту му љагу себичности, суровости и несвести.

Што се тиче бирократије, Матија Бан сматра да до суревњивости долази кад је Србин из Аустрије, Босне и Херцеговине у већем звању и претежнијих способности и прети мештанину да ће га надмашити у званичној каријери, а не због тога одакле је дошао. То је права побуда, а тога има и код других народа. Али, из истих побуда, суревњивост се може јавити и између староседеоца и староседеоца, као и између досељеника и досељеника. Међутим, то су чисто личне суревњивости, сукоби појединачних интереса, а нипошто последице самоникле народне мржње код Срба у Кнежевини, као што то Жујовић погрешно представља. Жујовићева грешка, по Бану, састоји се у томе што слабим траговима старих обласних предрасуда, које у Србији као и свуда нестају брзо развитком народне свести, што сукобу индивидуалних грађанских интереса, страстима

урођеним људској нарави уопште, даје значај самоникле народне мржње код синова српске Кнежевине.

Бан ипак не оспорава Жујовићу патриотизам, јер је уверен да тога мање-више има код сваког свесног сина српског народа, али му пребацује оскудност патриотске увиђавности, без које патриотизам код сваког Србина који се истиче на јавном пољу или није користан или је штодљив. У овом случају био је штетан, јер је Жујовић у пресудном за народ тренутку без икакве потребе и само из своје ђудљивости дирнуо у најделикатнији живац народног срца, и то врло немило. Жујовић није помислио на жалостан утисак који ће његов чланак учинити свуда ван Кнежевине, у Српству и Словенству, и на задовољство које ће испунити све непријатеље српског народа. Желећи да ошамари Србе дошљаке из Аустрије, он није приметио да је најжешће ошамарио своје земљаке. Бан оспорава да су дошљаци из Аустрије нанели било какву штету Србији. Као носиоци цивилизације и развика Србије они су највеће добро учинили народу у њој, а нису могли да донесу другу цивилизацију него какву су је и сами имали. У тој цивилизацији праведна повесница неће наћи трагова било какве развратности, ни религиозне, ни социјалне, ни политичке; напротив, у њиховим делима види се стална тежња да се религија у новом и вишем смислу развије, моралност укорени, и све грађанске врлине из ње да никну, да се утврди ауторитет закона и власти као једини начин без кога се ниједна, а особито нова и мала држава, не може учврстити, ни надати бољој будућности. Они су увек и свакојако побуђивали спомене славне српске прошлости, и упућивали народ на будуће јединство, и сама идеја југословенства налази се већ од двадесет и више година у њиховим списима проглашена и увелико развијена. Овде Матија Бан очигледно прави алузије на своје публицистичке заслуге на том пољу.

Аустријски Срби писали су о слободи личној и грађанској једнакости, о судској независности, о пороти, слободној штампи итд. Неки од њих препоручивали су пером и речју да се у Кнежевину заведе с извесним променама стара словенска жупанијска организација, као најпогоднија српском народу и либералности новог времена. Што је кнез Милош морао одржати једновлашће да би предупредио стварање аристократије и онемогућио распарчаност, а тиме и пропаст тек настале државе, па се поред једновлашћа морала завести и нека бирократија, томе онострани Срби нису криви, нити им је било могуће то предупредити. Матија Бан изражава чуђење — кад је сва административна машинерија до патријархалности једноставна, кад је полицијски персонал и све његово делане сведено у најтешње границе, — како се у Србији још може викати на бирократизам. Хоће ли млади нараштај, кад са временом ступи на чело државе, учинити још мањим и једноставнијим бирократски персонал и апарат или повећати, то ће се тек видети,

али, по његовом мишљењу, развитак Србије у западњачком смислу самим собом ће то донети. Али тада није ни упутно ни праведно пребацивати Србима из Аустрије незнатни бирократизам, који су по сили земаљских околности и по свом потчињеном положају морали завести.

Бранећи у суштини свој положај и повлашћену функцију у србијанском друштву, Бан је писао да се рад Срба досељеника из Аустрије, Босне и Херцеговине дао осетити и ван Кнежевине; као дипломате и публицисте бранили су и бране Србији част и интересе пред Европом, осветљавали важност њеног положаја у источном хришћанству, развитак њених духовних и материјалних сила, разумност и племенитост њених тежњи, па ако је најзад у европском јавном мњењу лед пробијен, ако тамо Србија више није terra incognita, него је сасвим усвојена идеја да је она један од најважнијих фактора у решавању Источног питања, томе је доста допринео ревносни рад Срба дошљака. Велика је била њихова помоћ и на бојном пољу: од Устанка на дахије па до бомбардовања Београда 1862. многи Срби пречани и новцем и услугама, и животом својим бранили су и готови су да бране овај комад слободне српске земље, који су сматрали као основ будуће народне величине. Слободна Србија, обраћа се Матија Бан Жујовићу, није дело само Срба староседелаца, него је чедо љубави свега Српства. И у томе је њена снага. А сада се нашао он, који још није школску праšину са чизама добро отресао нити било каквом чињеницом посведочио свој патриотизам, да јавно каже да Срби из Аустрије који долазе амо немају према Кнежевини никаквог патриотизма. Бан поставља Жујовићу питање: ако је тако, како се могло догодити да су све владе у Србији примале и примају те непатриоте у државну службу, поверавају им деликатне послове, подижу их каткад на највиша достојанства. Како то да неким лицима из Аустрије грађанство и цео народ изјављују највеће поверење. То долази отуда што ни грађанство ни народ у Кнежевини нису пристрасни као Жујовић, но сваком брату, ма откуд био, признају заслуге и усрдност. И ту баш лежи права карактерна црта житељства у Кнежевини, а не у претераној мржњи према овој и оној браћи, како се Жујовићу уснуло.

На крају Матија Бан поставља питање: ако Уједињена омладина српска мисли о братској слози и љубави, зашто се Жујовић цепа од ње и прича целом свету о претераној мржњи у српском народу. Посебно истиче да кад се сваког дана очекује да куцне одсудни час, зашто Жујовић отуђује брата од брата, сејући међу њих неповерење. Жујовићу Матија Бан поручује да се тесногрудом политиком не остварују велике идеје.³⁵

³⁵ АИИ, Заоставштина Матије Бана, 1/77, I: Један досељеник (Матија Бан), Патриотизам à la Жујовић. Чланак је био објављен у „Световиду“, бр. 173—176, 1868 (ови бројеви нису сачувани; сачуван је оригинални рукопис).

Живојин Жујовић прихватио је бачену рукавицу. Његов чланак „Ко је крив“ наставак је његове полемике са Баном и реакционарима који су се окупљали око њега. Њих је нарочито погодио израз „наши туђинци“. Говорећи о догађајима последњих година, о убиству кнеза Михаила, проглашењу кнеза Милана и сазивању Законодавне народне скупштине, 20. јуна 1868, посебно о изјавама владиних и народних посланика о реформама у свим гранама народног живота, Жујовић истиче да је народ у тим тешким приликама показао да није онакав какав се чини да јесте, није онакав како пишу о њему „наши туђинци и противници“, није ни онакав како би неки себичњаци можда хтели да је, него да жели да му се стање на боље окрене, да није задовољан садашњошћу, да хоће боље услове за просвету, бољи суд, бољу полицију, администрацију, скупштинску, слободнију штампу, слободније удруживање, министарску одговорност. Из тога су произашле знамените намесничке прокламације, изабрани намесници. То је једино снажило истинске, некултене српске родољубе и чинило да је глас њихов био тада понајјачи, најпретежнији, готово одлучујући.

Међутим, истиче Жујовић, има много људи који се грохотом смеју кад ко говори о народним тежњама и слободним државним установама, који тврдо верују да би се у Србији могле завести и абисинске установе, јер народ о томе нема ни хабера, чисто као да га се то и не тиче, тако је још несвестан, неразвијен. Ова опака мисао, по Жујовићевој оцени, ухватила је јаког корена особито у Београду, одакле се разгранала прилично по другим оближњим градовима. Ту мисао подупиру, неке више неке мање, и већина српских новина. „Србија“ је једини лист у Кнежевини, ако се не рачунају „Застава“ и „Змај“, који је против те идеје. „Световид“ виче да постоји исувише слободе, дакле треба народ још мало притиснути. „Видовдан“ саветује да се све врати натраг, да народ не слуша Скупштину од 20. јуна и да погази прокламације намесништва, јер иначе грози анархија и коначна пропаст. Неки листови опет траже умереност. „Српске новине“ стоје неутрално, а „Ружа“, по речима њеног уредника Фелешевића, има више претплатника него у исто доба прошле године. Из ових околности Жујовић извлачи закључак да су се промениле прилике: завладала је реакција у новинарству и публици, тако да су напредне снаге опет остале у онаквој мањини у којој су биле до Законодавне скупштине. За Жујовића се само постављало питање да ли је реакција захватила апсолутну већину, узимајући у обзир сав српски народ уопште. За њега је ово било веома важно питање, јер се могло десити да реакција има одлучујућу снагу само зато што дејствује непрестано и најнепосредније на такозвана „меродавна места“, која, можда, само стога што немају могућности да се управљају према потребама стварне, истинске већине, греше и без основа нагињу реакцији.

Жујовић полази од поставке да је народна већина закон у једној држави, он прихвата њене одлуке, али сматра и да

треба радити свом енергијом и свим законитим средствима да напредни људи добију већину, да они буду за закон. Стога не остаје ништа друго но стрпљиво чекати дан поновног састајања Народне скупштине, која ће показати да ли су напредни људи у праву или њихови противници. Ако се проучи народна историја, ако се с чистом савешћу и здравом свешћу размисли о обичним законима народног живота, народног државног развитка и о судбини обичних народних идеја и тенденција, свако ће се уверити да народ у томе не врда тако брзо, не колеба се, не шарлатани, и по томе ће на идućем састанку Народне скупштине затражити и више него што је тражио, а мање зацело неће. У тим надама, Жујовић истиче да Београд није Србија нити Београђани сачињавају то што се зове српски народ, па зато и тренутна меродавност Београда није на јаком темељу. За Жујовића, београдска реакција била је јасна као мајски дан, али је сумњао да ће и Народна скупштина донети из већине народа, из унутрашњости Србије штогод налик на београдску реакцију. Напротив, изразио је своје тврдо уверење да ће будућа Народна скупштина поставити питање обећаних реформи и да ће се тиме тако повезати са Законодавном скупштином од 20. јуна као да их не раздваја протекла година дана.

Неко је ометао напредне људе да се боље спреме за будућу Народну скупштину, а ко — то ће се видети. Напредни људи чинили су и чиниће све могуће да не чаме, да напредују као и остали напредни свет. Њима је све милија ова крвљу отаца и дедова попрскана земља и свагда су спремни стати пред народни суд са својим делима, као и пред суд поштеног, образованог света. Што је, пак, њихов глас потонуо у море хуке и буке противника, што Београд није са њима, нето с „Видовданом“, „Световидом“ и „Ружом“ и њима сличним органима које уређују „наши туђинци“, за све то, закључује Жујовић, доћи ће дан кад ће се видети ко је крив.³⁶

Овај Жујовићев чланак објављен уочи избора за Народну скупштину 1869. године, пружа подршку либералним кандидатима за скупштинаре, али посредно и сасвим јасно замера намесничкој влади за попуштање пред реакцијом и оклевање у спровођењу обећаних друштвених реформи. Полузванично „Јединство“, очигледно на миг са званичног места, посебно се окомило на израз „наши туђинци“. Полузванични лист у полемици са Жујовићем употребио је исти поступак као и касније у полемикама са Светозаром Марковићем, наиме побија ставове у одређеном напису, али не помиње име аутора с којим се полемише, иако се наводима и алузијама јасно указује о коме је реч. Анонимни Жујовићев опонент замера му на тврдњи да је правац којим се пошло у пословима политичког живота оно што се у европским земљама зове реакцијом. „Јединство“

³⁶ Србија, 13/25. V 1869, 54; Сабрани списи, I, 391—394.

оспорава Жујовићеву тврдњу да су реакционарне тежње узеле маха готово у свим новинама, с изузетком једних,³⁷ и својом заразом особито окужиле београдско грађанство, а одатле прошириле и по другим оближњим варошима. Не остављају се на миру ни они који хоће „умерену“ слободу. Оспорава се и Жујовићев став да је реакција и кад се у уставним питањима и свим гранама јавног живота пође напред, па се после тога удари на траг, као што се у Жујовићевом чланку каже да се дешава тог тренутка у Србији. „Јединство“ поставља питање који су то знаци да су београдском публиком овладале реакционарне тежње, у којој је прилици она показала да је против слободних установа означених Законодавном скупштином, па и да ради у корист реакције. Полузванични лист оцењује ту тврдњу као веома смелу. Из Жујовићевог чланка може се закључити да слобода није слобода ако се неће усвојити онаква какву је препоручују либерали, и да сав српски народ не зна шта ради ако се не приклони доктринама људи који се осећају једино позвани да га усреће и пред туђим светом узвише. Цитирајући Жујовићеве речи да народ хоће боље услове за просвету, бољи суд, бољу полицију, администрацију, бољу скупштину, слободну штампу, министарску одговорност, чланкописац „Јединства“ сматра да је то узалудна вика, јер опште јавно мњење, па и београдска публика није нити ће икад бити противна томе. Ако је пак вика због тога што се све то не би хтело учесити као што би желео овај или онај појединац, већ као што Законодавна скупштина нађе да ће за земљу и народ бити добро и пробитачно, онда се она мора показати да је доста смела и неприлична. Критичар „Јединства“ закључује да је уска либералност која у Србима рођеним ван ње види још једнако туђинце, па се још прети да ће доћи дан кад ће се видети ко је крив што они и новине уређују, као да се и за то може когод на одговорност позвати што није забранио да ко на своју руку листове издаје, и то можда онда кад у Србији завлада либералност по овоме судећи до сада зацело нигде још невиђена. И поред такве тактике безобзирног оцрњивања, опадања, насртања постоји још љутња на јавно мњење што не поклања више поверења.^{37а}

Полузванични лист очевидно се солидарише са писањем „Световида“ и „Видовдана“ против Жујовића и либерала. Он је већ у наредном броју наставио полемику, сматрајући да је Жујовић, као човек који идући постављеном циљу наиђе на неуклониве препоне, природно незадовољан, а тад најлакше све превиди и криво оцењује. Тако је учинио и у броју 54. „Србије“ писац чланка „Ко је крив“. Њему је крива реакција, а кривци опште мњење и влада. То је чудновата ствар, јер према „Јединству“ у Србији нема ни реакције ни реакционара.

³⁷ Алузија на „Србију“.

^{37а} Јединство, 14. V 1869, 83.

Од Законодавне скупштине 1868. године ни у једном листу није се дигао глас против слободног правца онда назначеног, нити се види ниједан владин акт који би томе праву противан био. Напротив, сви органи лојално су примили владин програм и разлагали га у целини или делимично по сопственом схватању и убеђењу. Сви су у основи желели реформу, неки су у примени слободних начела ишли више напред, неки мање, али ниједан се није изразио да Србија треба да остане тамо где је, а камолти да се врати натраг.

Влада у том послу није могла либералније да поступа него што је поступала; она је оставила слободан израз свачијем мишљењу, па је непристрасно чекала које ће надвладати у земљи. Сада кад сам писац „Србије“ признаје да је општа тежња за умереном слободом, за коју он није, па ту општу тежњу назива реакцијом, греши исто тако као што, ето, и сам може видети да се преварио кад је 20. јуна 1868. године мислио да ће свако, пошто су се народни представници изјаснили само у основи за реформу, држати да с њом треба ићи све докле како је он смерао.³⁸ Свака самообмана мора тако пасти.

„Јединство“ налази да је такође погрешка што писац у „Србији“ налази реакцију и у владином кругу, а влада још није ни приступила реформи, но пошто је саслушала мишљење уставног одбора, а јавности дозволила најслободнији израз, сад чека Народну скупштину без које неће ништа да реши. Народни представници удариће општем земаљском мишљењу последњи и несумњив печат, а какав ће тај бити, то је питање кратког времена. Док оно не наступи неумесно и прерано је давати ма какву оцену.

А ако будућа скупштина усвоји коначни правац, за који писац у „Србији“ признаје да је овладао општим мишљењем у земљи, тад ће и сам он разумети, како сам каже, дух времена и схватити задатак владе „самим народом изабране“, па се тог духа чврсто прихватити и с њим разумно управљати. Дух времена није ништа друго код појединих народа него тежња изражена општим мишљењем, а не мишљењем појединаца. Свака влада која схвата свој задатак озбиљно, неће се повести ни за појединцима ни за разним партијама, него ће се над свима самостално узвисити, па обазирјући се искључиво на општи дух, сваком ће појединцу и свакој партији казати кад треба: доведе, а не даље, јер ти то налаже општа воља, а мени је наложено да захтевам од сваког да је поштује.

Аутор одговора Жујовићу закључује да у Србији нема ни кривице, ни криваца, ни реакције, ни реакционара, него има само људи који сви сложено пишу за реформу, а разликују се у мислима како и докле да се реформа у том тренутку примени с већом општом коришћу. Над тим људима стоји

³⁸ Нисмо могли установити на шта се односи ова алузија „Јединства“; можда је реч о неком неидентификованом чланку Живојина Жујовића.

самостална влада, гледа без обмане на коју страну опште мишљење нагиње и чека Народну скупштину да с њоме заједно оствари оно што се по хладнокрвном и потанком договору нађе да ће за сав народ бити најпробитачније.³⁹

Жујовићев чланак имао је великог одјека међу Београђанима. Један лични обавештајцац намесника Јована Ристића писао му је, 18. маја 1869, да је Жујовићев напис „учинио читав жубор“ међу прабанством и да га, наводно, „свако осуђује праведно и каже да је писац с тим показао своју крајњу претераност и незнање“.⁴⁰ Исти доушник обавестио је Ристића да је објавио у „Световиду“ чланак против Жујовића због његовог израза „туђинци“ и тиме допринео да чланак у „Јединству“, којим је Жујовић истим поводом критикован, буде повољно примљен.⁴¹ Он је сматрао да су се Жујовић и његови истомишљеници „још већма изипртали код овдање публике због онаковог начина писања“.⁴²

Жујовић ни овог пута није остао дужан одговора „Јединству“ ни осталим „вранама и алама“ које су на њега скочиле, како се сликовито изразио Светозар Марковић о овој полемици, уочивши правилно праву позицију „Јединства“, наиме да је писање полувзваничног листа уперено управо против „либералаца“ у Србији.⁴³ Реч је о Жујовићевом чланку „Да се разумемо“, у коме је, одговарајући „Јединству“ и њему сличним листовима, дао своју оцену о томе да ли је питање које је поставио у чланку „Ко је крив“ тако необично и страшно. Ако је све у Србији на свом месту, онда је његово питање неумесно, а ако је неумесно, онда шта је коме стало до њега, нашто жубор, хука. Новинари у Србији постављају много громовитија питања, па се нико не узбуђује. Они пишу да ће се скоро поћи на Босну, Херцеговину и Стару Србију, да ће скоро Србија постати већа и лепша и боља, и све то пролази мирно. А чим је он рекао да је у Србији завладала реакција, назадњаштво и упитао ко је крив, на њега је почела хука-бука. Новинари су се листом дигли против њега, осули грдње, псовке, осуде, изјаве... Ако заиста нема реакције, наставља Жујовић, он и његови истомишљеници не само да не губе ништа, него добијају више него било ко други. Шта, међутим, ако реакције има и ако „Јединство“ каже да је нема само зато што је не види. Сем тога, истиче да није ни рекао да је реакција захватила целу Србију; напротив, ослонио се на претпоставку да већина народа није захваћена реакцијом.

³⁹ Јединство, 16. V 1869, 84; Београд, 15. маја.

⁴⁰ АИИ, Заоставштина Јована Ристића (ЗЈР), III/19, 3/487, Београд, 18. маја 1869.

⁴¹ Тај број „Световида“ није сачуван.

⁴² АИИ, ЗЈР, III/19, 3/488, Београд, 21. маја 1869.

⁴³ Светозар Марковић, Целокупна дела, II, Београд, 1987, 59.

На тврдњу „Јединства“ да је заборавио да је намесничка влада „самим народом изабрана“, Жујовић је одговорио да један солидан лист не треба да прима видовданске маневре и да му не подмеће ногу, јер је борац на метдану поштења, ума и правике, а узда се у своју снагу. Жујовић подвлачи да народна воља није за њега мања него за „Јединство“, нити је „Србија“ мање помињала владу „самим народом изабрану“ него полузванични лист. У „Србији“ нема ниједног његовог чланка у коме не би говорио противницима о начину њеног постанка. Напомена „Јединства“ по томе је неумесна. Зар тиме што налази у Србији реакцију и реакционаре и кривицу и криве бије у владин ауторитет, у светињу народне воље, питао је Жујовић своје противнике. Слаже ли се то, цитира Жујовић „Јединство“, са „дозвољењем датим општем мњењу да се може слободније изражавати“ и је ли то аргумент који доказује да у Србији нема ни реакције ни реакционара.

Жујовић истиче да није тек онако говорио о прошлогодишњој Великој народној скупштини, о побудама и идејама што су руководиле њу, нити узгред поменуо да је тада глас либералне странке био готово одлучујући. Људи који су и сада на власти били су тада кандидати и либералне странке, идеје што су онда владале већином умова биле су и њене идеје, побуде што су одређивале избор ових а не других људи за владу изазивала је и она, а најзад и избор младог кнеза најпре је признала она, њени истомишљеници које су назадњаци крштавали именима демагога, републиканаца и слично. И Београђани, и готово сва Србија, били су онда с њима, тражили исто што и они и радовали се после скупштинских закључака исто као и они. Сада, међутим, неки у Београду тргли су се натраг и не иду за идејама прошлогодишње скупштине и владе која је под непосредним и најјачим утицајем народа те исте идеје онако свечано огласила.

Да је тако види се из назадњачких листова „Видовдана“, „Световида“ са „Зимзеленом“, из „Судског листа“ и „Руже“, па и из „Школе“. Као пример назадњаштва Жујовић наводи чланке „Видовдана“ о уставном развиту. Те назадњачке органе од којих су неки по сопственом признању спремни да се првом згодном приликом преместе у Пешту,⁴⁴ који јавно обезвређују сваки ваљани владин акт, који се смеју над школским реформама, стално се заклањају иза личности покојног кнеза Михаила, који и даље бране стари систем, који су вазда били противници Народне скупштине и боје се ње, који само зборе о јакој влади а никад о народним правима, — већином уређују људи који нити знају нити хоће да знају за либерале, нити су похвалили било шта што је намесничка влада учинила. „Видовдан“ говори о реформама не као делу намесничке већ бивше владе. Он итнорише намесничство и бестидно сваки час потрже личност

⁴⁴ Алузија на „Видовдан“, који је финансирао и мађарска влада.

покојног кнеза. То исто чини „Судски лист“, ово „кржљаво отроче затуцаног апсолутизма старих назадњака“, како га је назвао Жујовић. Уз њих су „Световид“, „Зора“ и „Ружа“. Жујовић је писао да је турски устав о штампи либералнији него „Видовданов“. Ниједан назадњачки лист није отворено рекао какве и у каквој управо мери могу бити учињене реформе у Србији. Стара влада, Гарашанин-Христићева, десет година говорила је о реформама и сем војске није ништа реформисала у смислу напретка. Сву уставност земље она је свела на метерниховску полицију, тако да су све гране државног живота представљале чудновати полицијски систем који је управљао администрацијом, судом, скупштинам, штампом, просветом и вером. Кнез Михаило био је занет великим планом о мисији кнежевине и ишао је ка свом циљу. Може се рећи да је он управу без контроле поверио савести и поштењу својих министара. Кнез Михаило је успевао на свом путу и у свом послу, јер је имао за то и ауторитета, и талента, и средстава. На жалост, док се споља државна зграда подизала, унутрашња је стојала. Кад је сазвана Велика народна скупштина, видело се одмах да је унутрашњи државни организам болестан. Народ је осудио стару владу, одузео намесништво из њених руку и предао га у друге руке, с препоруком да се тражи лек за ране на државном организму. Нови намесници су отворено и одмах обећали да ће предати младом кнезу Србију напреднију но што су је затекли. Народ се с тим сложио. Заклањање назадњака иза личности кнеза Михаила Жујовић је оценио као одбрану од либералних реформи у Србији. Они шпекулишу с народним осећањима према несрећној судбини покојног кнеза Михаила и свим могућим средствима подржавају грозну успомену и обрћу ствари тако да се не гледа напред, већ да се гледају мрачне слике убистава и гоњења, да се довека кука, а никад да се мисли разборито. У томе је лекција реакције коју подржавају сви пријатељи старог поретка, сви незадовољници радом прошлогодишње народне скупштине. Плод тог укупног назадњачког рада је незадовољство које се понегде у Београду и ван њега чује, а доказ томе су јавни органи, од којих је један либералан, један неутралан, а пет или шест назадњачких.⁴⁵ То је сасвим довољно да се види постојање реакције и реакционара у Србији. На питање ко је томе крив, „Јединство“ без околишња оптуђује Жујовића да је окривио „опште мишљење и владу“. Жујовић је најенергичније протествовао против таквог закључка и захтевао да се наведу његове речи којима је окривио опште мишљење, а нарочито владу, постављајући истовремено питање зар може бити крива влада кад је уз њу јавност. Прави кривци, по Жујовићу, јесу наопаки,

⁴⁵ Либералан лист је „Србија“, неутралне су „Српске новине“, а назадњачки „Јединство“, „Видовдан“, „Световид“, „Судски лист“, „Зора“ и „Ружа“.

деморализаторски стари државни систем, мохиканска властела, бирократско чинољубље и журналистика.

Стари полицијски систем, истиче Жујовић, морално је унаказио српски народ уопште. Српска једноставност оплођена је ђифтинством, које се тако проширило да је дејство либералне речи у Србији постало сасвим немогуће. Бирократа хоће звања, ако их не добије прелази у противнички логор. У журналистици нема ни начела, ни ума. То су, по Жујовићу, истински кривци постојеће реакције. Он подвлачи да не окривљује владу ни Београђане — они су само прва жртва реакционара. Кад им то не би рекао био би недостојан син ове земље, која је пошкропљена крвљу његових и њихових предака, кад им не би рекао истину, већ би се слично готованима смешио над њиховом судбином и трудио се да на њихов рачун уреди што богатије своју кујну или што већи свој спахилук.

Што се тиче понашања владе у сличним приликама, Жујовић се потпуно сложио с мислима „Јединства“ у чланку „15. маја у Београду“,⁴⁶ али примећује да у Србији нема партија у европском смислу те речи, сем либералне странке. Странке се одређују по политичким начелима. Жујовић пише да не познаје начела „Видовдана“, сем ако је лов у мутној води политичко начело. „Јединство“ се маскира умереним либерализмом. Таквог начела у политици нема; оно што се под тим именом практикује или је либерализам или није, трећег нема. За Жујовића и његове истомишљенике говорило се да су „дретерани либералци“, али он одбија то, истичући да ни таквог начела у политици нема. За њега и његове истомишљенике, по њему, постоји једино начело највеће слободе какву само допуштају прилике у Србији. До такве слободе долази се слободом говора и договора, дакле слободом штампе, слободом удруживања и слободом народне скупштине. Све те слободе ваља да зајамчи закон. То је све што он и његови истомишљеници траже. Њих не интересује лични састав владе и по томе се разликују битно од „Видовданових“ уредника и њиховог маневрисања. За њих су личности све и сва; а како су оне различите и разне ћуди, тако и „Видовдан“, који је под старом владом осуђивао напредне људе за кинеску непомићност, сад се претвара као да је и он за реформе, али опет за „реформе према нашем народу и у мери и правцу одређеном кнезом Михаилом“. Жујовић оцењује ово као ниски шеретлук и језуитско маневрисање. „Према народу“ — то је хула „Видовдана“ на народ, то у правом смислу значи као кад би се рекло: „За овакав пуки, груби, дивљачки народ није ништа друго но дреновача мудрог Баха или 'Николчета'⁴⁷“

Жујовић закључује да ни он ни његови истомишљеници не траже више слободе, нити шире реформе, но онолико колико

⁴⁶ Јединство, 16. V 1869, 84: Београд, 15. маја.

⁴⁷ Никола Христић, познати политичар и државник, министар унутрашњих послова у Гарашаниновој влади за владавине кнеза Михаила.

хоће народ сам. Народу треба дати прилику да каже у каквој је мери њему потребна слобода, тј. дати слободну штампу, слободу састанака и народну скупштину ослобођену сваког утицаја власти, па онда што народ реши тим путем нека тако и буде. Жујовић поставља питање да ли су ти захтеви претерани либерализам. А дотле и он жели да „самостална влада стоји над свима нама и да без обмане гледа на коју страну опште мишљење нагиње, и да се спрема за народну скупштину с којом заједно да оствари оно што се по ладнокрвном и потанком договору нађе да ће за сав народ бити најпробитачније“ — цитира Жујовић писање „Јединства“. Али додаје: заиста да се спрема, а не да чека, као што у овом листу пише, зато што иначе јака реакција може осујетити и најплеменитије реформаторске тежње владине. Реакција гуши реформу — то је необорива историјска истина, коју ваља добро утвудити, поручује Жујовић читаоцима „Србије“, али и намењеној влади.

Иако су Жујовићеви чланци објављени, ипак смо их овде детаљније размотрили не само због конфронтирања његових ставова са ставовима политичких опонената већ и зато што је остала незапажена једна важна околност — време и разлог њиховог објављивања. Полемика је почела и посебно постала жестока уочи избора за Народну скупштину, који су у Београду одржани 25, 26. и 27. маја 1869. године. Поменути Ристићев обавештајац усплахилено му је јавио, 26. маја, да је претходног дана поредак у Београду био „не као у слободној но у пустој земљи“. Једни су говорили да за идеју морају погинути, као што је то исповедао поручник Јеврем Марковић и његови истомишљеници Маринко Радовановић,⁴⁸ Панта Срећковић, Живојин Жујовић, Алимпије Васиљевић, Милан Кујунџић-Абердар, Кавур, Вучко Јота,⁴⁹ Љубомир Каљевић и Бока Влајковић. Они су тог дана, према достављачу, „говорили и радили у пркос поштену свету да протуре Милована Јанковића, Владимира Јовановића,⁵⁰ Љубомира Каљевића и 'младог ајдук Вељка'⁵¹ за посланике у Народној скупштини.

Реч је о неправилностима у току избора у Београду, кад је дошло до сукоба првог дана гласања. Онда је Јеврем Марковић био затворен, и то само зато што је бранио неке присталице Омладине. Двадесет петог маја Јеврем Марковић био је позван из своје куће у калемегдански град и тамо затворен, а затим

⁴⁸ Маринко Радовановић је био судија Великог суда, отац Алексе и Милана Радовановића који су под утицајем Живојина Жујовића и Светозара Марковића активно учествовали у Уједињеној омладини српској.

⁴⁹ Кавур, Вучко Јота — нисмо могли установити идентитет ових личности, АИИ, ЗЈР, III/19, 3/493, Београд, 26. V 1869.

⁵⁰ Намесничка влада није дозволила Владимиру Јовановићу долазак у Београд и учешће у предизборној агитацији.

⁵¹ Реч је о капетану Боки Влајковићу.

без ичије формалне оптужбе, нити с правом одбране, осуђен одједном на три казне: петнаест дана затвора, губитак професуре у Војној академији и премештај у унутрашњост, у Чачак. „Застава“ је тим поводом писала да је то заиста тако либералан поступак, какав се једва ма где у Европи може наћи.⁵² „Панчевац“ је навео пример Рошфора, који се кандидовао за посланика законодавног тела, па кад се упутио у Париз полиција га ухапсила. Дознавши за то, Наполеон нареди да га ослободи и дозволе му да се кандидује. Панчевачки лист је поставио питање да ли је српска „уставна“ влада поступила према Владимиру Јовановићу као што је Наполеонова „апсолутистичка“ влада поступила с Рошфором, кад Јовановићу није дозволила да дође у Србију у време избора за Народну скупштину, мада он ни издалека није за стање у Србији оно што је Рошфор за стање у Француској, односно за Наполеонову династију.⁵³

„Господин реформатор“ Жујовић, како га је назвао Ристићев обавештајцац, распитивао се код „господина Настаса члена“ (полиције) који су изабрани „депутирци“, али му је овај одговорио како још не зна; обојица су нешто шапутали, па је доушник само чуо како се „господин Настас“ веома похвално изразио о Неготинцима.⁵⁴ Јасна је, дакле, сарадња Живојина Жујовића и Јеврема Марковића са београдским либералима у намери да се изборе за своје кандидате на изборима за Народну скупштину.

5

Један непознати некролог Живојину Жујовићу

Болест је пратила Жујовића још од младих дана. У Русији се она, због оштре климе и сиротињског живота, појачала. По повратку у домовину он је тражио лека својој болести. „Панчевац“ је јавио да је „наш познати публицист“ Живојин Жујовић отишао „на Врњачку воду, да поправи порушено здравље“. Дописник изражава једну жељу која указује на углед који је Жујовић уживао код савременика: „Да бог да да нам се здрав и весео врати.“⁵⁵ На жалост, ова лепа жеља није помогла, као ни Жујовићев ранији боравак опоравка ради у Херцег Новом. Три месеца после избора за редовног члана Српског ученог друштва, 25. јануара 1870, и два месеца после

⁵² Застава, 12. V 1869, 69, 3:=(Паја Михаиловић), Београд, 30. маја.

⁵³ Панчевац, 2. XI 1869, 30, 4: Различности.

⁵⁴ АИИ, ЗР, III/19, 3/1159 (извештај није сачуван у целини, недостаје почетак са датумом; по садржини може да се одреди да је настао крајем месеца маја 1869.

⁵⁵ Панчевац, 8. VI 1869, 9, 3: (!), Београд, 5. јуна.

постављена за секретара у Министарству финансија,⁵⁶ он је преминуо, 25. априла исте године. „Србија“, у којој је покојник највише сарађивао, писала је тим поводом: „Ко се год осмехнуо био помисливши да му је са смрћу Жујовићевом камен се свалио са назадњачке душе, тај у многим сузним очима могао јасно уочити да борба покојникова није с њим заједно у гроб отишла.“⁵⁷ Жујовић је заиста нашао достојног настављача и браниоца, али не међу либералима већ у лицу Светозара Марковића. Иако се није сложио са Жујовићевим чланком „Вика са земунске обале“, он је лично рекао Драгиши Станојевићу да ће заступати Жујовића, ако буде требало, — пошто је Станојевић свој „Одговор Живојину Жујовићу“ објавио после његове смрти, — уз објашњење да ако покојника више нема не треба мислити да је он без одбране.^{57а}

У својим написима о школским питањима Светозар Марковић се позива на Жујовићеве радове о томе. Коментаришући један допис о школи у Студеници, Марковић је истакао да је питање о преустројству школа у Србији и даље отворено, иако се неко време писало много по новинама о реформи свих школа, састављена је и комисија и био објављен читав пројект. Ипак још није дат одговор на најважније питање које је поставио још покојни Жујовић, наиме колико средстава има за подизање школа. Марковић истиче да је економска страна тог питања заиста једно од најважнијих за устројство ваљаних школа, јер сваки увиђа да би доста лако ишло подизање народних школа само кад би било доста новаца.⁵⁸ Разматрајући критички извештај министра просвете, Светозар Марковић сматра да ако друштво има право да тражи од родитеља да сву своју децу даје у школу, онда оно има обавезу да се тако организира како би се сва деца издржавала за време образовања вишком народне производње, тј. општинским или државним трошком и, поред тога, да саме школе буду тако уређене да оне заиста школују произвођаче. Кад би ова два услова била испуњена, онда очевидно не би било нужно ни стављати родитеље у обавезу да шаљу децу у школу, јер би то сваки и без заповести чинио, као што је то изрекао покојни Жујовић у „Србији“ пре четири године. Какво је пак стање тренутно нити је праведно захтевати од сиротиње да своју децу даје у школу нити је то могуће изнудити каквим насилним мерама.⁵⁹

⁵⁶ АИИ, ЗР, III/19, 3/588, Београд, 1. III 1870. Жујовићев противкандидат био је Михаило Белешеввић, уредник „Руже“, али га је намесник Ристић избрисао и поставио Жујовића, према речима Ристићевог обавештајца.

⁵⁷ Србија, 29. IV/11. V 1870, 48; Мл. Вукомановић, нав. д. 47.

^{57а} Мл. Вукомановић, нав. д. 61.

⁵⁸ Раденик, 1. VI 1871, 1, 1: Наше домаће ствари.

⁵⁹ Раденик, 11. XII 1871, 80, 317: Министарски извештаји. 1. Извештај министра просвете и црквених дела. На ова два чланка у којима Светозар Марковић говори о Жујовићу скренуо ми је пажњу Борђе Митровић, кустос Историјског музеја Србије, на чему му захваљујем.

О утицају Жујовића на младо српско поколење писао је и један савременик после његове смрти, Милан М. Радовановић, у предговору „Природне историје постања“ др Ернста Хекела (Београд, 1875), коју је превео Алекса М. Радовановић, који је такође умро веома млад. Истакавши да је почетак новог књижевног живота код Хрвата, радови њихове Академије знаности и умјетности, и живљи покрет Срба у Аустро-Угарској, утицао веома на омладину, Радовановић ипак сматра да је највећи утицај имао руски критички књижевни правац, који су пренели у Србију неколико људи, чији је последњи заступник био покојни Светозар Марковић. Милан М. Радовановић то посебно наводи имајући пред собом један круг ужег обима, неколико поколења Велике школе. У то доба били су као два центра два незаборавна покојника Живојин Жујовић и Петар Карић, који су међу осталим друговима њиховим што су се на Западу школовали, били ћацима омиљени другови и увиђавни учитељи. Истичући њихов утицај на великошколце, Милан М. Радовановић пише да онај ко није био ближе упознат са свим односима, томе би доиста врло чудно морало изгледати да су ти људи доиста осветљавали пут у живот једној гомили ћака, међу којима је био и његов брат Алекса М. Радовановић, да су они били топао зрак који им је кравио лед око срца, будући у њима самопоуздање.⁶⁰

Некролог Живојину Жујовићу објавио је и београдски књижевни часопис „Србска пчела“, а написао га је највероватније његов уредник Милан Јов. Борђевић, такође активан члан Уједињене омладине српске.

„И опет хладни гроб сатре један изданак на стабљници наше књижевности. И опет морадосмо слушати тужну јеку гласила да се је утасио још један жижак у светом храму народне просвете!

Живојин Жујовић опрости се светских окова, пресели се у вечност 25. априла ов. год. Самртни остаци покојникови спроведени су достојно тужном свечаношћу 26. пр. м. У цркви је говорио беседу г. Живојин Јовичић, а код гроба г. Г. Гершић.

Покојник иако је био телесно слаб, опет је неуморно радио, е да би делима показао да је достојан син Србског народа.

Лака му црна земљица!“⁶¹

⁶⁰ Др Ернст Хекел, Природна историја постања, Београд 1875. Превод Алексе М. Радовановића. Предговор Милана М. Радовановића.

⁶¹ Србска пчела, 25. V 1870, 5, 38: Гласноша.

6

Полемика после посмртног објављивања једног Жујовићевог писма

Једно недовршено писмо Живојина Жујовића Владимиру Јовановићу, написано у Београду 11. септембра 1869. године,⁶² изазвало је, посмртно, велику полемику, како у погледу његове веродостојности тако и због тренутка и сврхе његовог објављивања. Земунски „Народни пријатељ“ објавио је чланак поводом вести да ће се Пета скупштина Уједињене омладине српске одржати крајем августа 1870. у Новом Саду; његов аутор, уредник листа Сима Поповић, пошао је од поставке да се још на претходној омладинској скупштини у Кикинди, 1869, јасно опазило да УОС не може постојати на дотадашњим основама и да сва права омладина осећа да је то потребно мењати како би њен рад имао што сигурнијег успеха. Стога се износи нада да ће се на предстојећој скупштини из основа реформисати уређење Омладине и да ће се заиста јасно изнети прави циљ и показати други пут којим она мора корачати па да се може очекивати од ње оно што народне потребе с правом ишчекују. Као доказ да се одиста у протеклој години, и то осетно, почела показивати нека празнина у подигнутој згради „младога Српства“, „Народни пријатељ“ је објавио поменуто Жујовићево писмо Владимиру Јовановићу, који је онда боравио у Новом Саду. У писму се отворено казује мишљење — које се све више и све чешће чује — о раду претходне омладинске скупштине и омладинских вођа. Пошто ће се они појавити и на предстојећој скупштини, „Народни пријатељ“ је хтео да покаже како је Жујовић, као члан УОС, судио о њеном раду и њеним вођама, а затим, уочи нове скупштине, скренуо пажњу на преображај Омладине. Зато је уредништво изнело пред јавност Жујовићево писмо. У њему он изражава жаљење што није могао да дође на скупштину 1869. године да би разговарао са Јовановићем о многим стварима које су се тицале обојице подједнако. Стога је био приморан да му пише и бар укратко каже оно што би ваљало у опширној слици нацртати. Жујовић пребацује Јовановићу да је својим понашањем на омладинској скупштини у Кикинди показао да већ не зна шта се у Србији уистину ради и поставља му питање да није можда већ остарео и постао неспособан да предњачи у раду за слободу и напредак Српства. Замера му и што се на тој скупштини удружио са србијанским екслибералима и био чак толико услужан да је узео на себе иницијативу да наведе српску Омладину на солидарност са квазилибералном београдском владом. Јовановић се повео за екслибералом Алимпијем Васиљевићем и нехотице је подметнуо српској Омладини ногу као најопаснији њен издајник.

⁶² Народни пријатељ, 9. VIII 1870, 6, 1—2: (Сима Поповић), Пред омладинску скупштину; Сабрани списи, 1, 176—178.

„Народни пријатељ“ је повољно оценио чињеницу што је Светозар Милетић енергичном речју угушио пигмејско резонување „омладинских потурица“. За Јовановићем је „ватрено излетео“ Милан Кујунџић да на скупштини заступа исту ствар због које се недељу дана раније, а на Жујовићеве очи, умало није, дословно, потукао са Алимпијем Васиљевићем. Жујовић је сматрао да су Владимир Јовановић, Милан Кујунџић, Алимпије Васиљевић и Бока Влајковић осрамотили србијанску омладину на скупштини у Кикинди и да су је тамо представљали најнедостojније. По Жујовићевој оцени, омладина у Србији не дели мишљење које су они обележили на скупштини; истовремено она жали Јовановића што се повео за горима од себе и презире оне што лажу Јовановића о правом стању ствари у Србији. Жујовић упозорава да „Србија“ није орган мисли и осећања србијанске омладине, да су Стојан Бошковић, Љубомир Каљевић, Милан Кујунџић, Алимпије Васиљевић, Пига Гершић и њима слични раскрстили са њом и пристали уз владу која их води за нос као посве тупоглаве људе. Ово се посебно тиче Бошковића, Каљевића, Васиљевића, а Кујунџић и Гершић довека ће остати умиљата дечица, којима је уистину све равно до Косова, но која се као и друга дечица понекад наљуће и онда су либерални до крајности.

Жујовић пише да би поред старих србијанских либерала морао кукати, да га не храбри живи омладински дух, који је својим очима гледао по целој Србији, но ког нема у Београду. У њему влада подло и свеобухватно ђифтинство које је код просвећених и, штавише, лажних либерала још жешће и гадније него код заковрчених трговаца и занатлија београдских. Жујовић поставља питање може ли бити што ђифтастије од либералског смиреног обијања министарских прагова, ујдурисања на рачун Омладине ради сопственог маснијег положаја, жртвовања Омладине за љубав почести, дружење с министрима и другим већим чиновницима, од лицемерства пред Омладином и народом.

Жујовић је подсетио Јовановића на разговоре србијанских екслиберала, 6. октобра 1869, или на рад Никољског одбора. Они су аплаудирали Аћиму Чумићу кад је на најбестиднији начин хулио српски народ, па кад их је Жујовић сутрадан укорио због тога, они су потврдили да је српски народ доиста неваљао. Онда их је Жујовић подсетио на њихово вишегодишње викање да је српски народ предобар, преваљан, нашта су му они одговорили да је онда било потребно тако говорити. Жујовић истиче да ће првом згодном приликом доказати да ти људи непрестано врше подлости према влади, према Омладини и према целокупном српском народу. Наваливао је да „Србија“ постане истински слободњачки орган и без обзира што су екслиберали признавали разложност његових доказа, ипак нису хтели, само зато што им ђеф и приватни рачун нису допуштали, да пођу поштеним путем, него као праве ђифте хоће да фигу-

рирају и као либерали и као владини истомишљеници и кортеши.

Објављивање Жујовићевог писма изазвало је снажну реакцију у редовима „прозваних“ либерала, а уредништву „Народног пријатеља“ било је замерено што није избрисало бар имена Гиге Гершића и Боке Влајковића. Пошто су погођене личности оспоравале постојање Жујовићевог писма или бар његову аутентичност, Сима Поповић је навео да је Жујовић био побуђен нерадом у Омладини и оним што је видео на Годишњој омладинској скупштини у Кикинди, па је написао Владимиру Јовановићу поменуто писмо. Уредник „Народног пријатеља“ пише да у Жујовићевом писму нема, као што му подмеће Владимир Јовановић у свом одговору,⁶³ „никаквог оцрњивања“, а нема ни опасности од цепања Омладине, чега се плашио Бока Влајковић.

Као доказ да је оно што је покојни Жујовић писао тачно, Сима Поповић полази од позива Алимпија Васиљевића Четвртој скупштини УОС у Кикинди 1869. да Омладина изјави своју солидарност са београдском владом. Намесничкој влади, која је хтела, упркос својим нелибералним поступцима, да и даље бљешти као либерална, била је потребна заједници са Омладином, једно да би је обеснажила, а друго да влади онда нико не би смео рећи да није либерална кад има уза себе и саму Омладину. Васиљевићев позив огорчио је сваког правог омладинца; својим позивом он је опипавао било Омладине. И поред све своје храбрости да се у једно те исто време грли и са владом, код које му је добро, додаје Сима Поповић, и са Омладином, која му треба, поколебао се одмах и у наредном броју „Србије“ могла се читати наивна исправка да је поменути позив случајно ушао у лист. Дотични исправак, пише Сима Поповић, случајно је врло сакат и очевидна шепртљарија, али не може се веровати да је „случајно“ штампан, јер је и на самој скупштини нашао својих заступника. Свима је било познато да је Алимпије Васиљевић све то чинио по налогу београдске владе, с којом се „опајдашио“, као и то да је ишао неколико пута у Нови Сад са њеним инструкцијама да обмањује Српску народну слободоумну странку како влада ради и да ће и даље радити на учвршћењу слободе у Србији и на ослобођењу свега Српства. Београдској влади ишло је у рачун да том општом српском жељом ућутка народне пријатеље и Васиљевић је послужио том подлом маневру.

Сима Поповић истиче да кад би се прихватило да је само Васиљевић отпадник, онда би се поставило питање где су други слободњаци да бране „народ и слободу“ од домаћих силедија. Под жестоком притиском Христићеве владе прикупили су се слободњаци од 1859. године и са млађом снагом образовали

⁶³ Застава, 16. VIII 1870, 95, 4: Вл. Јовановић, „Народни пријатељ“, Пред омладинску скупштину.

опозицију његовој деспотској управи. Данас су се ти слободњаци распршили. Можда ће опет бити Јовановићевих истомишљеника, који ће рећи да је сада опозицију у Србији излишна. Кад не бисмо били Срби, одговара Поповић, кад се нас не би тицала судбина српског народа, ми бисмо се грохотом насмејали тој политичкој мудрости. Сима Поповић поставља питање „господи пензионисаним либералима“ којим је својим делима београдска влада дала доказа о томе. Истина, она је у почетку обећавала златна брда, толико да је „Србија“, орган опозиције за Христићеве владе, певала химне Блазнавцу и његовој влади, али од тог доба подигле су се толике црне авети — све створења садашње владе — и буде народне пријатеље из њихове обмане: Никољски одбор (на који и Жујовић подсећа Јовановића), прошла Народна скупштина, прогањање адвоката Стајковца, који је као посланик једини смео и хтео говорити пред скупштинарима оно што је знао и осећао, развијено ишијунасање више него икада, сурово нападање плаћених најамника на слободне људе, „Вишњићевци“⁶⁴ — друштво самих протува, који су се под окриљем владе подигли као политичка странка на развалинама либералне опозиције, „Говорница“ слободоумни лист који је престао, а „Србија“ која је под Христићевом владом много слободније писала него „Говорница“ под садашњом, изгледа данас као човек, који болује од „суге болести“ — без икаквог живота и значаја. Опет се ближи скупштина народа у Крагујевцу, где су ти познати „пријатељи народа и слободе“ да опомену владу на њену задату реч да ће Србију предати кнезу Милану већу и напреднију, да јој кажу да је већ прошло две године под намесништвом а да још није учињено ништа за њено унапређење. Где су да саветују народ уочи „законодавне скупштине“ да не прими, уљуљкан обманама, слепо све што му влада поднесе, да се не приволи, осећајући притисак, пре да ћути него да се послужи слободом говора, да данас има већу слободу него до сада, или ако је нема да се нада слободи под Блазнавцем, који је и сам себи узео слободу, јер не сме из куће или кад већ мора куда да оде он се окружи жандармима. Где су да кажу има ли глупљег веровања него да ће у Србији синути сунце слободе под владом Блазнавцевом, да спрече његову жељу да непунлетство кнеза Милана продужи до његове 22. године, или да увере народ да Блазнавац, њихов покровитељ, то не жели, где су да питају владу зашто је послала један батаљон војске у Крагујевац где ће заседати Народна скупштина. Узалудно је позивати их, закључује Сима Поповић, јер су се повукли у разна „надлежтелства“ и ћуте. Сваки живи Србин коме није ускраћен вид и слух зна и мора признати да је тако, дакле Жујовић је говорио истину у свом писму.

⁶⁴ Владини плаћеници и батинаши, које је предводио Борбе Вишњић, аутор памфлета и чланака са грубим нападима на србијанске и војвођанске либерале, посебно на Светозара Милетића.

Као разлог објављивања Жужовићевог писма уочи омладинске скупштине у Новом Саду, Сима Поповић наводи уверење о његовој истинитости, затим разговор неколико чланова УОС о њеном тренутном стању и договор, пошто су се осведочили у слабу или никакву корист по народ од онакве каква је, да се омладински рад истинитије удеси према потребама и тренутном народном стању и да се баци на политичко поље. Даље стога што су они потпуно убеђени да се за организацију политичке странке ишту људи с којима је народ начисто, а не такви који својим тајанственим понашањем терају народ да сумња у њих. У обзир је узета и чињеница што су држали да они које Жужовић окривљује неће наћи у писму свог друга „оцрњивање“ и „намерно цепање омладине“ него довољно побуде да место околицења отворено и слободно као „пријатељи народа и слободе“ обележе свој став према београдској влади и народној слободи. И на крају, поменути чланови УОС нису могли ни помишљати на цепање Омладине у часу кад баш хоће да створе још много тврђе уједињење њене радне снаге и то на много кориснијем пољу. Овај последњи разлог они ће поткрепити много јаче на самој скупштини предлогом о уређењу Омладине који ће донети више чланова УОС.

Јасно је да иза целе ове акције стоји Светозар Марковић и група његових ондашњих истомишљеника, чији је циљ да бламирају Владимира Јовановића и друге београдске либерале, који су се приклонили намесничкој влади, а истовремено да „Предлогом за омладинску скупштину“⁶⁵ оживе рад УОС и усмере га у демократском и социјалистичком правцу.

Сима Поповић одговара и Владимиру Јовановићу, „пријатељу народа и слободе“, коме замера да се од извесног времена тоциља по врло танком леду који почиње да туча под њим, а он још неће да се врати, да искрено побије сваку сумњу о себи, да буде јасан. И Жужовићево писмо, на које је Јовановић одговорио, дало му је прилику да то учини. Уместо тога, он хотимично обилази ствар и ограђује се празним доскочицама и „шупљим фразама“. „Здрави патриотизам“ *запитаће може бити*: откуд да буде речи о 'вођама омладинским' *кад се омладина сама — скупштином и штампом води*, а не признаје ни 'једну личност за свог вођу' — писао је Владимир Јовановић, циљајући на Светозара Марковића и његове тобожње тежње да постане вођа Омладине. Сима Поповић му узвраћа да је добро што је сам Владимир речима „*може бити*“ изразио сумњу да ће „здрави патриотизам“ то запитати, јер сам српски свет зна да је тврдња о томе да ће се Омладина „водити скупштином и штампом“ празна реч, као и да је она лепа изрека да ће Омладина радити „на основу истине а помоћу науке“ само на хартији. Сима Поповић сматра да би Омладина

⁶⁵ Народни пријатељ, 1. IX 1870, 9, 1—2: Предлог за омладинску скупштину.

много боље стојала а народ од ње много више користи имао да су њене вође били „радници“, „мозгајуће главе и вредне, делателне руке“, а не „зијајућа уста и лаппрајући језици“, да је између њих и омладинаца била већа веза и одређенијих послова. Уколико Владимир Јовановић не верује у то, онда нека потражи узрок опадању Омладине и њеној неплодности. Сима Поповић заступа тезу да „права омладина“, односно Светозар Марковић и његови истомишљеници, лево крило УОС, имају право што желе „реформу из основе“.

О томе ће се Владимир Јовановић уверити много боље на скупштини УОС, јер му је у одговору Жујовићу омладина само узгредна ствар, а главно му је било да себе и своје одржи, а да обори оног који се усудио да о њему што неповољно каже. То је исто показао и у „Младој Србадији“ својим одговором на критику Светозара Марковића. Сима Поповић пребације Владимиру Јовановићу да презире све редом: Драгишу Станојевића, дописника „Панчевца“,⁶⁶ Светозара Марковића, а сада с презрењем оставља и писца „Народног пријатеља“; одговара му да би и он, Светозар Марковић, Драгиша Станојевић и други напредни људи могли њега презирати, али неће јер желе да се разумно разговарају, а да их и други схвате.

Владимир Јовановић је пребацио „Народном пријатељу“ да у својој „реформатској ревности потреса кости покојног Ж. Жујовића“. Сима Поповић реплицира да ће пре бити да је Владимир Јовановић потресен Жујовићевим писмом, које је објављено не да би га „оцрнили“ него из већ поменутих разлога, а на пребацивање да са својим пријатељима тражи потпору у мртвом Жујовићу коју у живима не могу наћи, следи питање шта ће Јовановић урадити ако је набу на предстојећој скупштини УОС.

Владимир Јовановић је изразио сумњу да је писмо одиста Жујовићево, јер га није примио; другим речима, није веровао људима око „Народног пријатеља“. Уредник листа питао је откуд његовом опоненту право захтевати да верују Јовановићу да га није примио; могло би се рећи да је Жујовић довршио писмо и послао му га, па сад неће то да призна, јер „мртва уста не говоре више“. Сима Поповић је имао у рукама оригинал Жујовићевог писма и био је спреман да га покаже свим члановима УОС који на путу за омладинску скупштину прођу кроз Земун, па и да га понесе у Нови Сад. Пошто је писмо писано Жујовићевом руком, Сима Поповић је сматрао да нема потребе позивати „сваког поштенос Србина да пресуди“, како је писао Јовановић, а још мање би могао бити уверен „да би Ж. да је данас жив, први осуди овакво недостојно писање“. Пошто је Владимир Јовановић дао одговор и за случај да је Жујовићево писмо оригинал, наиме да би оно доказивало само

⁶⁶ Пошто је „Панчевца“ објавио више дописа са нападима на Владимира Јовановића, нисмо могли да утврдимо на који се дописник односи ова напомена.

„бунцање писца“, Сима Поповић оценио је тај став као „жалосно-смешан“, јер кад Јовановић не може да порекне Жујовићево писмо, нити да није истинито оно што садржи, онда је све то — бунцање писца.

Као најјачи свој аргумент Владимир Јовановић је навео да је октобра 1869, дакле после дана настанка Жујовићевог писма, 11. септембра, био у Београду „из дана у дан“ са њим, и да је Жујовић том приликом изјавио „потпуну сагласност“ са Владимиром Јовановићем и његовим пријатељима. Као илустрацију те „сагласности“ Сима Поповић наводи да је једне ноћи нестала црвена лимена заставица на којој је писало „Уредништво Србије“, а на кући „Јединства“, чији је уредник онда био Стојан Бошковић, осванула пасквила у којој је оно названо династичким листом. Баци које је Жујовић послао да то учине приповедали су то Сими Поповићу још за Жујовићевог живота, а они су још живи сведоци. Да се овај догађај збиља одиграо сведочи Ристићев обавештајац, наиме да су се многи Београђани подсмевали уреднику „Србије“ Љубомиру Каљевићу, што су му ноћу уочи 5. јануара 1868. скинули фирму а обесили црну мараму, а на уредништву „Јединства“ освануло прилепљено писмо. Доушник је, како сам пише Ристићу, „густо некима у уши који се радују да би наградио онога са десет дуката“, ⁶⁷ очевидно у намери да докучи ко је организовао и извео скидање фирме уредништва „Србије“.

Други наведени пример „сагласности“ јесте један чланак Жујовића који је послао „Србији“ објављивања ради; редакција листа избрисала је нека места и удесила чланак према осећању „либералних“ министара. Сима Поповић је онда радио у уредништву „Србије“ и баш је он однео Жујовићу прекројени чланак с том поруком да га уредник само тако може штампати. ⁶⁸ Том приликом Жујовић је најјасније изразио своје неслагање са целом бившом либералном странком. Чак је рекао да се мора покренути нов самосталан лист, јер се са бившим либералима не може ништа радити. Све то Поповић је испричао својим пријатељима, који то могу потврдити.

Владимир Јовановић је поменуо у свом одговору да је Жујовић још за живота осудио у лицу Драгише Станојевића онаква „оцрњивања“ каква „Народни пријатељ“ пири о њему и другим пријатељима народа и слободе, чиме је Жујовић посредно осудио и своје писмо; што је Жујовић за живота

⁶⁷ АИИ, ЗР, III/19, 3/403: Београд, 5. I 1868.

⁶⁸ Светозар Марковић се такође жалио да је у његовом чланку „у Петрограду, 19. фебр. 1868“ (Целокупна дела, I, Београд 1987, 91), нешто „запртуљено“, „замумуљено“ можда зато што је нешто „несолидно“ написао, само није могао да се сети шта је било „несолидно“, тј. сувише либерално или сувише скандалозно, па ће се, може бити, опет исправљати његове грешке. Алузивија на рачун уредништва „Србије“ је очигледна, тим пре што каже да је чланак остао и без почетка и без свршетка.

јавно побио није нужно сад после смрти побијати. Сима Поповић иронично пита Владимира Јовановића ко у ствари тражи потпоре у мртвима, он или Владимир. Дакле Жујовић је осудио „Народног пријатеља“ који тада није ни излазио, а побио је и своје рођено писмо као „оцрњивање“. Зашто и кад, пита уредник листа, кад то писмо још није било објављено.

На крају Сима Поповић је подсетио Владимира Јовановића да већ четири месеца није више сарадник „Јединства“, у коме је кратко време радио, него уредник „Народног пријатеља“, самосталног листа. Има већ доста времена како је раскрстио са српском владом, али за Владимира кажу да га је баш сад, кад је цео народ уверен да је она рђава, платила, што се свуда на сва уста прича, а и јавно му је речено, да је о њеном трошку ишао у Париз. Стога је Сима Поповић тражио да Владимир положи о томе рачуна, да објасни народу своју уздржљивост у последње време, односно зашто је тако милостив према намесничкој влади која је много несрећнија него Христићева, против које је онако жестоко војевао. Ако он и његови пријатељи учине то, њихова имена неће моћи нико, па ни „Народни пријатељ“ да оцрне у народу.

На Жујовићево писмо одговорили су и Бока Влајковић⁶⁹ и А. Марјановић;⁷⁰ они су изразили сумњу да је оно оригинал, јер је Жујовић живео с њима „у највећој дружби и љубави до последњег издисаја“, а писање „Народног пријатеља“ оценили су као тешку увреду и њима и свим члановима Омладине, као покушај да се посеје раздор и поцепа Уједињена омладина српска. Пошто је Сима Поповић на пребацивања зашто није изоставио бар нека имена из Жујовићевог писма, одговорио да ће то објаснити, навео је на крају полемике да он признаје Боки Влајковићу и Гиги Гершићу поштење и родољубље, а њихова су имена наведена само зато што их је Жујовић написао, те из доследности није хтео да их изостави. Поново је потврдио да је Жујовићево писмо истинито, да га има у рукама и да ће га показати сваком ко хоће да га види. Сем тога, прећутаће једну ствар која не би била мила свима поменутих у препирци и која би им показала да није нимало чудно што је Жујовић живео с њима „до последњег издисаја“, кад један члан УОС и сад с њима најлепше живи, а осудио их је исто тако. По свој прилици је реч о Светозару Милетићу, који такође није био задовољан нејасним понашањем Владимира Јовановића а према политици намесничке владе.

Жујовићево писмо искористио је и новосадски плаћенички конзервативни лист „Србски народ“⁷¹ да би напао Уједињену

⁶⁹ Панчевац, 20. VIII 1870, 67, 4: Б. Влајковић, Отворено писмо члановима „Српске уједињене омладине“ (исто писмо Влајковић је послао и Сими Поповићу лично.

⁷⁰ Овај број „Србије“ нисмо нашли.

⁷¹ Србски народ, 14. VIII 1870, 86, 2: Нови Сад, 13. авг.

омладину српску уопште, а посебно београдске либерале које је Жујовић, „ортодоксни члан“ УОС, апострофирао у свом писму.

*

*

*

Ови прилози биографији Живојина Жујовића бацају нешто више светлости на поједине догађаје из његовог кратког живота, показују колико је његова прерана смрт била губитак за српски демократски и социјалистички покрет који је настајао крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века. Они су скроман допринос проучавању његовог живота и дела поводом стопедесете годишњице Жујовићевог рођења, израз ауторовог уважавања његове занимљиве личности.

К БИОГРАФИИ ЖИВОИНА ЖУЁВИЧА

(Резюме)

Целью настоящей работы является изучение жизни и творчества знаменитого сербского демократа Живоина Жуёвича. Автор освещает некоторые моменты его деятельности в России, Германии, Швейцарии и Сербии на основании и неопубликованных документов, указывает на его сотрудничество с сербскими либералами, но и на разрыв и борьбу против их влияния в сербском обществе и организации сербской Омладины. Незадолго до смерти в письме адресованном идеологу сербского либерализма Владимиру Йовановичу, Жуёвич окончательно порвал с сербскими либералами.

Рассматривается также и полемика Жуёвича с сербскими консерваторами и реакционерами, его публицистическая деятельность в борьбе за демократизацию сербского общества. Настоящая работа также выражает уважение автора к Жуёвичу по случаю 150 годовщины со дня его рождения.